

УДК 811.161.3'42'373.46:821.161.3-3*В. Быкаў

В. М. Фёдарова

Навук. кір. – 3. У. Шведава, канд. філал. навук, дацэнт

ФУНКЦЫІ ВАЙСКОВАЙ ЛЕКСІКІ Ў МОВЕ ТВОРАЎ В. БЫКАВА

У артыкуле разглядаецца пытанне аб функцыях вайсковай лексікі, выяўленай у мове твораў В. Быкава. Вывучэнню вайсковай лексікі ў мове твораў Васіля Быкава грунтоўных даследаванняў яшчэ прысвечана не было, таму тэму работы можна лічыць карыснай і актуальнай як для даследавання вайсковай лексікі ў цэлым, так і мовы пісьменніка ў прыватнасці. У выніку даследавання выяўлена, што вайсковая лексіка мовы твораў аўтара рэалізуе асноўныя для агульнаўжывальнай лексікі функцыі, а таксама функцыі, характэрныя для спецыяльнай лексікі ў навуковых і мастацкіх тэкстах.

Узаемадзеянне спецыяльнай лексікі і мовы мастацкай літаратуры з'яўляецца даволі спецыфічным. Гэта звязана з тым, што падзел лексікі мовы на дзве часткі паводле функцый (агульнаўжывальная мова і мова для спецыяльных мэт) лагічна зводзіць абмежаванне ўжывання тэрмінаў і прафесіяналізмаў у рамкі мовы для спецыяльных мэт, якая з'яўляецца для іх натуральным асяроддзем існавання. Ужыванне спецыяльнай лексікі за межамі прафесійнай дзейнасці павялічвае ролю спецыяльнага слова падчас абмену інфармацыяй, а таксама прыносіць змены ў сістэму яго функцый.

У мове твораў В. Быкава выкарыстанне вайсковай лексікі падпарадкоўваецца характэрным заканамернасцям ужывання спецыяльнага слова ў мастацкім творы.

У мове пісьменніка вайсковая лексіка выкарыстоўваецца ў сваёй асноўнай *намінатыўнай* функцыі (функцыя называння, рэпрэзентатыўная функцыя). Дадзеныя адзінкі называюць асоб паводле звання, пасады, зброю, вайсковыя падраздзяленні, баявыя дзеянні, стратэгіі і тактыкі, абмундзіраванне і іншае, напрыклад:

«Сотнікаў з байцамі як-колечы развярнуў апошнюю ўцалелую гармату проста на бруку і, не ўпёршы станін, ледзьве паспеўшы садраць чахол са ствала, паслаў цяжкі снарад у бок ворага» [1, с. 15].

Выкарыстанне вайсковай лексікі ў мастацкім творы пашырае межы намінатыўнай функцыі. Гэта звязана з тым, што адзінкі спецыяльная лексікі ў такім кантэксце нясуць своеасаблівую стылістычную нагрузку, ствараючы вызначаны «вайсковы» каларыт твораў. У такім выпадку мы

пачынаем гаварыць пра *намінатыўна-апісальную* функцыю вайсковай лексікі ў мове твораў В. Быкава.

Асабліва важнае значэнне вайсковая лексіка мае ў апісальнай аўтарскай гаворцы. Яна неабходна тут аўтару, бо падчас азнаямлення чытача са становішчам, у якім знаходзяцца героі, ён павінен называць патрэбныя яму прадметы і з'явы, тым самым ствараючы так званы «эфект прысутнасці». Часцей за ўсё аўтар пры дапамозе адзінак вайсковай лексікі апісвае месца знаходжання салдат, месца і абставіны вядзення бою, дзеянні байцоў.

У мастацкім творы, дзе камунікатыўная функцыя мовы ўскладняецца мастацка-выяўленчай, тлумачэнне тэрмінаў вельмі непажадана, бо яно спрыяе разбурэнню мастацкай тканіны твора, В. Быкаў прытрымліваецца дадзенага прынцыпу. Адзінкі вайсковай лексікі ў яго творах падаюцца амаль заўсёды без расшыфроўкі.

Аднак, што тычыцца некаторых скарачэнняў, выкарыстаных у творах, то тут могуць узнікаць цяжкасці ў разуменні іх сучасным чытачом. Многія з іх чалавеку, не знаёмаму з вайсковай справай, вельмі цяжка зразумець без выкарыстання дадатковых крыніц. Да такіх скарачэнняў можна аднесці: ПНШ – *памочнік начальніка штаба*, АХЧ – *адміністрацыяўна-гаспадарчая часць (административно-хозяйств-венная часть)*, БУП – *базісны навучальны план (базисный учебный план)*. Як бачна дадатковыя складанасці ўзнікаюць з-за таго, што некаторыя скарачэнні з'яўляюцца рускамоўнымі і ў тэкстах не перакладаюцца.

З расшыфроўкай (у зноскы) падаецца мінімальнае колькасць скарачэнняў: ОВС – *абозна-рэчыўнае забеспячэнне*; ППД – *знішчальна-супрацьтанкавы дывізіён*; ПТАП – *знішчальна-супрацьтанкавы артылерыйскі полк*; ДОП – *дывізіённы абменны пункт*.

Адзінкі вайсковай лексікі, выкарыстаныя ў творах В. Быкава, як і любыя лексічныя адзінкі, валодаюць *сігніфікатыўнай* функцыяй. Яны абазначаюць рэальныя прадметы і з'явы вайсковага асяроддзя (*кулямёт, танк, капітан, узрыўчатка, дыверсія*). Адзінкі вайсковай лексікі могуць мець абагуленае значэнне, напрыклад: пад *вінтоўкай* падразумяваецца не толькі канкрэтная вінтоўка, названая ў творы, але і вінтоўка як від зброі, а таксама зброя наогул.

Словы, якія называюць з'явы вайсковага жыцця, адрозніваюцца рознай ступенню матываванасці. У творах сустракаюцца адзінкі вайсковай лексікі з празрыстай матывацыяй (матываваныя), напрыклад: *саслужывец, стараслужачы, праціўнік, кулямёт, мінамёт, дзесяцізарадка*. Выкарыстоўваюцца таксама нематываваныя словы, напрыклад: *куля, агонь, траціл, гаўбіца, каска*.

Адзінкі вайсковай лексікі адрозніваюцца ступенню дакладнасці абазначэння прадметаў і з'яў вайсковага жыцця. Найбольш дакладнымі з'яўляюцца амаль усе найменні ваенных асоб: *радавы, кулямётчык, лейтэнант, падрыўнік* і іншыя; найменні зброі, у назве якіх выкарыстоўваюцца ўласныя імёны, напрыклад: *пісталет-кулемёт Шпагіна (ППШ), самазарадная вінтоўка Токарава (СВТ), ручны кулямёт Дзегцярова (РПД)*; многія назвы частак зброі, напрыклад: *прыклад, мушка, затвор, прыцэл, магазін*; некаторыя лексемы, што выкарыстоўваюцца для абазначэння назваў частак вайска: *часць, артылерыя, авіяцыя*; некаторыя лексемы, што абазначаюць працэсы наступлення, атакі (тактыкі і манёўры), а таксама падрыхтоўкі: *вылазка, манёўры, рэйд, акапаца, інструктаж, адступленне, рапарт, замініраваць, аблава, блакада*.

Дакладнасць адзінак спецыяльнай лексікі, а разам з тым і паўната рэалізацыі намінацыйнай і сігніфікацыйнай функцыі, залежыць ад распрацаванасці тэорыі, якая апісвае адпаведную галіну ведаў. На падставе гэтага можна зрабіць вывад: дакладнасць многіх адзінак вайсковай лексікі, выкарыстанай у творах В. Быкава, сведчыць пра дастатковую распрацаванасць тэорыі вайсковай справы.

Наступная функцыя, якую неабходна вылучыць падчас даследавання вайсковай лексікі – гэта *камунікатыўная*, якая характарызуе слова як сродак перадачы некаторай змястоўнай і спадарожнай інфармацыі з усталяваннем зваротнай сувязі. У рэалізацыі гэтай функцыі ў творах В. Быкава ёсць свае асаблівасці: у сувязі з тым, што адсутнічае зваротная сувязь (неабходны паказчык камунікатыўнай функцыі) і мэтанакіраваная перадача спецыяльных ведаў, мэтазгодней гаварыць не пра камунікатыўную, а пра інфарматыўную функцыю.

Падчас даследавання функцыянавання вайсковай лексікі ў мове твораў В. Быкава таксама неабходна звярнуць увагу на *кагнітыўную* функцыю, якая вызначае адзінку вайсковай лексікі як вынік працяглага працэсу пазнання сутнасці прадметаў і з'яў ваеннай рэчаіснасці. Яна характэрна для абсалютна ўсіх лексем, бо для таго каб назваць нейкі прадмет або з'яву, неабходна грунтоўна разабрацца ў ім, вылучыць характэрныя рысы і асаблівасці, якія адрозніваюць гэты прадмет / з'яву ад іншых. Тое, што вайсковыя адзінкі ўзніклі ў выніку мысленчай дзейнасці асабліва выразна бачна на прыкладзе матываваных адзінках (*мінамет, мушка, ствол, сувязіст, назіральнік*).

Для рэалізацыі *прагматычнай* функцыі неабходнасцю з'яўляецца наяўнасць устаноўкі падчас уздзеяння: інтэлектуальнай, эмацыйнай ці валявой. Прагматычная функцыя вайсковай лексікі мае даволі

спецыфічную рэалізацыю, якая залежыць ад сферы выкарыстання. Тыповай для гэтай лексікі дадзеная функцыя становіцца ў жывым асяроддзі вайскоўцаў, бо тут праяўляецца сама сутнасць гэтай функцыі: пераход слова ў справу. Пра гэта сведчыць наяўнасць у вайсковай лексіцы замацаваных форм загадаў і адказаў на іх (*Раўняйсь! Смірна! Вольна! Шагам марш! Ёсць! Адставіць!*). Можна сказаць, што ўся мова вайскоўцаў пабудавана на форме «загад – адказ». У мастацкай жа літаратуры з прагматычнай функцыяй вайсковай лексікі адбываецца наступная трансфармацыя: загады аддаюцца аднымі персанажамі другім (рэалізацыя функцыі на сюжэтным узроўні) і не датычацца чытача. Лексемы, якія выкарыстоўваюцца для абазначэння армейскіх каманд і згоды на іх выкананне ў мастацкім тэксце, перастаюць выконваць прагматычную і рэалізуюць толькі намінацыйную і інфарматыўную функцыі.

У мове твораў В. Быкава вайсковая лексіка таксама можа выступаць як элемент мастацкасці і вобразнасці і тым самым рэалізаваць *мастацка-вобразную* функцыю. У новым стылістычным асяроддзі прызначэнне адзінак вайсковай лексікі змяняецца: іх экспрэсіўна-выяўленчая роля ўзрастае, яны могуць стаць сродкам стварэння вобраза, набыць новыя сэнсавыя ці эмацыяна-экспрэсіўныя адценні, якія не могуць праявіцца ў навуковым стылі.

Найбольш яскрава гэта функцыя праяўляецца ў тых выпадках, калі прадметы, абазначаныя адзінкамі вайсковай лексікі, набываюць прыкметы жывых істот. Часцей за ўсё гэта адбываецца са зброяй, якая падчас вядзення баявых дзеянняў выглядае як звышнатуральная істота, напрыклад: *«Танк – вось ён! Цяжэленая яго грамадзіна шыбуе ўсё хутчэй і бліжэй, гнецца, дрыжыць зямля, мільгаюць гусеніцы; нібы зубамі, абвешаныя запаснымі тракамі, нястрымна пруць-сунуцца на нас яго шырокія сталёвыя грудзі...»* [2, с. 82]. Забітых тытанаў нагадваюць танкі з апавядання «Смерць чалавека»: *«Праз дзесятак крокаў адсюль, расцягнуўшы за сабой гусеніцы, нібы кішкі, скасабочыўся нямецкі танк. Звернуты на бок і апушчаны ў бяссілі ствол яго гарматы бездапаможна глядзеў у гушчар, правае вядучае кола ўпіралася ў корпус другой машыны, ад якой засталася бязладная куча абгарэлага жалеза. Воддаль, у паламаным алешніку, нібы гіганцкі палонік, ляжала вежа з гарматай, адкінутая выбухам...»* [3, с. 22].

Часта ў кантэксце твора вайсковыя лексемы параўноўваюцца з рознымі прадметамі і з'явамі аб'ектыўнай рэчаіснасці, а таксама дзеяннямі фантастычных істот, напрыклад: *«Крыху далей, нібы галоўка баравіка, выглядвае са снегу круглае зеленаватае вечка*

«шпрынгенмінэн» [4, с. 417]; «У наступную секунду, нібы пярун з неба, моцна бахае ў трубе стрэл» [4, с. 428].

На рэалізацыю мастацка-вобразнай функцыі вайсковай лексікі ўказвае таксама выкарыстанне аўтарам у сваіх творах прыёма сінекдахі: «Але **роты**, напэўна, ужо **выходзілі** з балота, і трэба было не даць ім спыніцца перад рашучым рыўком на схіл» [1, с. 265].

Таксама больш вобразнасці і выразнасці надаюць творах вайсковыя лексемы з эмацыянальна-экспрэсіўнымі адценнямі значэння. Так, у творах сустракаюцца адзінкі вайсковай лексікі *акопчык, бліндажык, траншэйка, шынялёк, «максімка»*. Такая форма адзінак вайсковай лексікі адлюстроўвае не толькі памер названых прадметаў, але і адносіны герояў і аўтара да гэтых прадметаў. Адзінкамі вайсковай лексікі з памяншальна-ласкальнымі суфіксамі яны называюць у асноўным толькі акопы, бліндажы, шынелі, траншэі, «максімы», якія належаць партызанам і салдатам Чырвонай Арміі, а тыя, што належаць ворагам, называюцца звычайнымі формамі.

Падчас даследавання функцый вайсковай лексікі ў мове твораў Васіля Быкава мы прыйшлі да наступных высноў: вайсковая лексіка ў творах аўтара выконвае, хоць і ў змененым выглядзе, асноўныя чатыры функцыі, характэрныя для агульнаўжывальнай лексікі: намінацыйную, сігніфікацыйную, камунікацыйную і прагматычную. Акрамя характэрных для агульнаўжывальнай лексікі функцый, вайсковая лексіка ў творах В. Быкава выконвае спецыфічную для спецыяльнай лексікі кагніцыйную функцыю, а таксама мастацка-вобразную функцыю, характэрную толькі для мастацкіх тэкстаў.

Спіс літаратуры

1 Быкаў, В. Збор твораў: у 6 т. Т. 2 / Васіль Быкаў. – Мінск: Мастацкая літаратура, 1992. – 464 с.

2 Быкаў, В. У. Выбраныя творы / В. У. Быкаў; уклад., прадм., камент. М. Тычыны. – Мінск: «Беларускі кнігазбор», 2004. – 672 с.

3 Быкаў, В. Поўны збор твораў: у 14 т. Т. 7. Апавяданні / Васіль Быкаў. – Мінск: Саюз беларускіх пісьменнікаў; Масква: ТАА «Выдавецтва «Время», 2009. – 482 с.

4 Быкаў, В. Збор твораў: у 6 т. Т. 4 / Васіль Быкаў. – Мінск: Мастацкая літаратура, 1993. – 496 с.